

doksima, moglo bi se reći da je tok suprematizma u Maljevičevom delu u isto vreme i prekinut i nastavljen: prekinut je u formalnom jeziku i ikonografiji, nastavljen je u značenju, zračanju, krajnjem smislu rada. Ona ista duhovna projekcija, emisija krajnje koncentrisane i mediativne spiritualnosti, sasvim srodna osjetljivost slikarske fakture — sve to povezuje ove po izgledu međusobno vrlo različite slike nastale u znatnim vremenskim razmacima. Evo, dakle, dokaza da stroga hronološka uslovljenost i prethodno nagoveštena smena stilskih osobina — na čemu se insistira u tipičnim kvalifikacijama moderne umetnosti — nisu za Maljeviča obaveze kojih se pridržava. Nema, zapravo, hijerarhijskog reda među pojedinim etapama umetnikovog rada: slikarstvo kasnog Maljeviča nije krajnji domet njegovog prethodnog razvoja, ali još manje to je navodno opadanje umetnikove izražajne moći posle apogeja prakse/teorije bespredmetnog suprematizma. U skladu sa merilima postmoderne moglo bi se reći da su ovde posredni pojedine radne etape sa sopstvenim neuporedivim karakteristikama, da je reč o područjima unutarnjih problemskih diversifikacija,

što opus ovog umetnika upravo čini toliko složenim, bogatim, nesvodljivim na bilo koje jednostavne i jednosmerne jezičke ili stilske oznake.

U konstituciji korpusa moderne umetnosti Maljevičevo delo zauzima vrlo istaknuto mesto upravo zbog uloge koja ovom umetniku pripada u zasnivanju prakse/teorije bespredmetnog suprematizma: ta se praksa/teorija — doista potpuno opravdano — vidi kao jedan od najrazrađenijih sistema koje istorija moderne umetnosti poznaje. U senci takve Maljevičeve uloge umetnikove rane etape najčešće su se videla kao etape formiranja, etape postepenog stizanja do prelomne tačke suprematizma; a kasna etapa figuralnog slikarstva videna je kao etapa upotpunjenja jednog već dovršenog opusa, ponekad čak i kao etapa razlaganja čvrstih problemskih težišta toga opusa. Ali u skladu sa shvatanjima bliskih merilima postmoderne, po kojima se u umetnosti, u kulturi uopšte, odvijaju mnogobrojni međusobno punopravni (što ne znači i vrednosno unapred ravnopravni) diskursi, gde se stvarnijim, prisnijim, bitnijim ukazuju konkretni fragmenti (de-

la, slike) a ne apstraktne celine (koncepti, sistemi), moći će se i Maljevičev opus nakon nedavnog objedinjavanja njegovog zapadnog i istočnog krila (slika u posedu muzeja Stedelijk u Amsterdamu i slika u posedu sovjetskih kolekcija) napokon sagledati u potpunosti svih sada poznatih umetnikovih realizacija. Među tim realizacijama, više nego totalitet jednog globalnog cilja, moguće je pratiti postojanje mnogih paralelnih, mada ne i istovremenih, tokova čiji se doprinosi neće podvrgavati simplifikaciji opštih mesta nego će kao privilegovani kriterijum priznavati merilo *razlike* (i to razlike unutar jednog umetničkog opusa i razlike toga opusa u odnosu na druge). Nedavno otkriće ili makar znatno dostupniji uvid u kasne etape Maljevičevog slikarstva daje ukupnom opusu ovog i dosad veoma uvažavanog umetnika nove argumente u prilog njegove izuzetne problemske kompleksnosti, s time što bi sada kao adekvatnije stvarnom stanju umesto gromade jednog integralnog sistema u ovom opusu možda pre valjalo videti celo mnoštvo u isto vreme raspršenih i sabranih, međusobno bliskih i različitih, ujedno autonomnih i zavisnih umetničkih izjava. □ □ □

naš partner je zemlja (razgovor sa mišlom seresom)

Spremaju se ekološke katastrofe. Ljudi reaguju na njih na policijski način i pitaju: tko je odgovoran? Pitanje je pogrešno. Pravo pitanje je: šta ćemo učiniti? To je ono što je hitno. Ne treba odsjecati glave, nego uvesti novu upravu, novo navođenje.

Le Nouvel Observateur U vašoj novoj knjizi, »Le Contrat naturel«, poziva u pomoć likove koji su nestali sa filozofske scene: Zemlju, Svijet, Planetu, Prirodu, Globalnost; likove kome se neustežete da nakačite ogromna velika slova. Očito je da niste bili zaplašeni tim imponantnim partnerima. Kako je došlo do toga da vam se Svijet filozofski nametne?

Michel Serres Partneri o kojima govorite — to je istina, tretirao sam ih kao subjekte — zapravo su nestali iz filozofije. Filozofija je posljednjih četrdeset godina postala, kako se to govorilo u XVII-stom stoljeću, »akosmičnom«: ona više nije imala ni kosmos, ni fizički svijet, ni realni svijet. Filozofija se dijelila na tri struje: anglosaksonsku filozofiju, logičku i analitičku; njemačku, fenomenološku školu i francuski doprinos, specijaliziran za analizu diskursa. U sva tri slučaja radilo se samo o jeziku. Nije slučajno da ova posljednja četiri desetljeća korespondiraju sa trijumfom društvenih i humanističkih znanosti.

* Da li su te znanosti, po Vama, zasnovane na zaboravu svijeta?

Radije bih rekao na udaljavanju. Ima nekoliko godina kako sam napisao »Pet osjetila«, upravo u brizi za taj povratak stvarima.

* Napisali ste: »Naša kultura se uzasava svijeta«. To su teške riječi.

Da, i insistiram na njima. Sociološki treba uzeti u obzir da se danas živi samo u gradovima, odnosno u kamenu i u ljudskim relacijama. Živimo u politici, ovdje uzetaj istinski u smislu *polisa*, citu-ja. Intelektualci su uvijek nalazili zgodne razloge za odbijanje povratka svijeta u filo-

zofiju. Ono glavno je pojava humanističkih znanosti, koje su nam donijele mnogo toga, premda, po mojem mišljenju, od njih više ne dolaze velike stvari. Ali za vrijeme tih četrdeset godina koje su u filozofiji bile lišene Zemlje, znanosti, tehnika, industrija i armija imale su neposredan, efikasan i nasilan upliv (rapport) na svijet. Rastojanje između filozofije koja o njemu nije govorila i ljudske akcije što se na njemu brutalno izvršavala, postojalo je sve veće. Trebalo je, dakle, da filozofija počne podešavati klatna svojih satova. Danas riječ »okolina« označava upliv koji su znanost i tehnika imale i imaju na svijet. Kao da smo mi u središtu stvari i da one oko nas pleću vijenac. Narcizam je već i sama riječ »okolina«. Postoji neko ustrojstvo prirode, koje je odjednom postalo našom kućom i našim posjedom. Ali u tom sve nasilnijem i nasilnijem zaposjedanju otkriva se da on — Svijet — reagira, da upotrebim Vaš izraz, kao partner. Počinjemo osluškivati reakciju jednog činioca za koji smo mislili da nikad neće reagirati. To je taj novi dijalog. Zemlju, Svijet ili Prirodu pisao sam velikim slovima da bih pokazao da to nisu pojmovi, nego prije osobna imena.

* Vi nudite pravni statut tog novog dijaloga između čovjeka i Svijeta: to je prirodni ugovor. O čemu se tu radi?

Prirodni ugovor je nužnost. Ugovor, uopće, jer nešto što stabilizira relacije. Te relacije sam opisao u prvom dijelu moje knjige pod formama rata i polemike. Najprije sam opisao likove posuđene sa jednog Goyionog platna, koji se hvataju u koštac zaboravljajući gdje se bore. Goya, genijalno, zabija takmace do koljena u

blato. Na svaki pokret boraca, blato ih uvlači, gutajući ih postepeno. Što se više bore, više se zaglibljuju. Mislim da je to simbol za ono što se događa kad za ljubav naših bitki zaboravimo svijet. Što više imamo sredstava za ratovanje, odnosno za politiku, utoliko manje primijećujemo da smo prekršili jedan prešutni sporazum, da bismo vodili totalni rat protiv realnog svijeta. Postoje subjektivni i lokalni ratovi, koje ljudi vode među sobom, i globalni i objektivni ratovi, koje vodimo protiv Zemlje. Moja knjiga se rodila iz jedne slike koja je poznata u čitavom svijetu: iz slike Planete, snimljene sa satelita. Ta globalna i svježa perspektiva čitave Planete uistinu je perspektiva našeg doba. Kod znanstvenika postoji permanentna želja da povežu znanstvene lokalitete kako bi dospjeli do globalne vizije. Ali mi smo u filozofiji uvijek učili suprotno. Suvremenu filozofiju zanima samo fragment, detalj, ono lokalno, nikad sinteza. Ali danas više nemamo izbora: osuđeni smo na globalnu viziju.

* Jedno od jačih pitanja ove knjige je: Zašto ratujemo sa svijetom?

Shematski bi se moglo reći kako je *Rasprava* o metodi inaugurirala eru u kojoj znanost i tehnika, malo po malo, preuzimaju gospodstvo i nadmoć nad svijetom. Moj »Condat naturel« nastoji da zaključi taj period. Sada se uvida kako tom projektu totalnog gospodarenja treba supstituirati jedan drugi projekt: projekt »prirodnog ugovora«, globalnog ugovora sa globalnom Zemljom.

* Dakle smo sa klasičnog rata »svih protiv svih« prešli na moderni rat »sviju protiv svega«? Mi smo paraziti na svijetu. Hitno nam je potreban ugovor o

primirju. To je ugovor o simbiozi. Simbiot dopušta pravo domaćina, za razliku od parazita koji osuđuje na smrt onog kod kojeg stanuje i kojeg potkrada.

* Vaša mornarska prošlost i vaše seosko i gas-konsko porijeklo nesumnjivo su utjecali na vašu knji-gu...

Svakako. Čitajući iznova sve moje knji-ge, primjećujem kako je svijet u njima stalno prisutan. Možda je to razlog da sam oduvijek bio usamljenik u filozofiji.

* Što se tiče društvenog ugovora, Vi objašnjavate kako je famozno prirodno pravo bilo posebno zabo-ravno kad je riječ o prirodi.

Ista je krivnja i »Deklaracije o pravima čovjeka«, gdje su ljudi definirani kao da su sami na svijetu. Moderno prirodno pravo ukorijenjeno je u povijesti, ali ni-kad i u svijetu. Danas postoji žestok su-kob između onih koji smatraju da se pri-rodno pravo zasniva na ljudskom umu — to su kantovci — i onih koji vjeruju kako postoji prirodno pravo utemeljeno u kul-turi — to su učenici Webera. To je Um protiv Povijesti. Ja odbijam oba suparni-ka. U oba slučaja se radi o ljudskim rela-cijama, a ne o Svijetu.

* Za Vas kao najveći događaj dvadesetog stoljeća ostaje nestanak zemljoradnje kao vodeće aktivnosti ljudskog života.

To je neosporno. Godine 1900-te 70% nas bilo je zemljoradnika. Potom je u iz-vojesnom trenutku kultura napustila svoje osnove. Sada, na kraju dvadesetog stolje-ća, mi smo napustili zemlju, ovu na kojoj stoje naša stopala, da bi otkrili Zemlju. To uzlijetanje, ta aparatura, čine ono što na-zivam konstrukcijom globalnog.

* Činite strašnu konstataciju: da je bilans ekološ-kih šteta koje su danas dosuđene planeti ekvivalen-tan bilans pustošenja koja bi ostala nakon kakvog svjetskog rata.

Pišući ovu knjigu, dugo sam oklijevao da iznesem obimni znanstveni dossier, što sam ga prikupio kad je riječ o ekološ-kim razaranjima. Odrekao sam se toga, jer bih tako izašao iz moje uloge filozofa. S druge strane sam se dao na istinske studije prava. U stvari je za kakvog prav-nika termin »prirodni ugovor« skoro kon-tradiktoran. Ugovor se sklapa samo sa ljudskim osobama koje govore i potpisu-ju, a Priroda niti govori niti potpisuje. Da-nas krči sebi put ideja da bi priroda mog-la biti subjektom prava, bivajući shvaće-na i kod samih pravnih tehničara.

* Vi ste, kao filozof znanosti, vodili računa o tome da Vas ne odvuku u procjepe anti-znanosti.

Svakako, jer solucije koje će sutra biti prihvaćene, bit će sve rezultati znanosti, tehnike, industrije i prava. Spremaju se ekološke katastrofe. Ljudi reaguju na njih na policijski način i pitaju: tko je od-govoran? Pitanje je pogrešno. Pravo pit-anje je: što ćemo učiniti? To je ono što je hitno. Ne treba odsjecati glave, nego uvesti novu upravu, novo navođenje. Ali se uprava nikad ne mijenja bez emocije. Emocija etimološki znači: ono što pokre-će.

* Što pokreće gomilu.

Svakako. Stvari se ne pokreću ni po-jmovima ni grafikonima, nego emocija-ma. Zato tražim ljubav prema Zemlji. Spi-noza je govorio o intelektualnoj ljubavi Boga. I ja bih nešto takvo, tj. realnu i filo-zofsku ljubav prema našoj Zemlji.

* Ali za Vas se ljubav prema Zemlji nikad ne mije-ša sa ljubavlju prema tlu. Vi u cjelosti odbijate opas-nu ideologiju korijena.

Nakon uzlijetanja o kojem sam govo-rio, riječnik korijenja više nema produ.

* »Le Contrat naturel« se obogaćuje svim Vašim ranijim knjigama. Sve teme koje ste tamo razvijali, prisutne su tu: komunikacija, interferencija, para-zit... Da li se to kod Vas svjesno događa?

Drago mi je da ste to zapazili. U stvari, nema nijedne od mojih knjiga koja ne bi bila prisutna u ovoj knjizi. Ranije sam mnogo radio na lokalnom, danas, što sam stariji, više se usmjeravam ka nekoj vrsti sinteze.

* Stilistički je »Le Contrat naturel« mnogo ogolje-niji, mnogo manje sofistiziran od Vaših ranijih knji-ga.

Filozofija bijaše krenula smjerom tak-ve tehničnosti da je bila rezervirana za sve ograničenije krugove. Čitao sam knji-ge o komunikaciji koje su bile tako kom-pleksne da tu više nije bilo nikakve ko-munikacije. U jednom tre-momentu sam stoga svjesno i organizirano odlučio da pišem što je više moguće prirodnim jezi-kom. To je mnogo teže. Trebalo mi je vre-mena da nađem svoj stil svoju transpa-renciju. U biti postoji samo jedna filozof-ska vrlina: odanost. Prilikom saopćava-nja (rapport) treba biti odan njegovom ob-jektu i jeziku tog objekta. U tome je Mon-taigne velik učitelj. Zar on nije rekao: »Ako tu ne bude išao francuski, ici će gas-korjski«. A ja kažem: ako tu ne mogne ici filozofija, ici će literatura.

* Djelujete spokojnije. Vaš govor o svijetu i ideja-ma je smiren.

Vidim da pogodate ono bitno. U osno-vu — bez neke igre riječi — knjiga je do-bra kad je dobro. Knjiga je dobra kad se ne ratuje.

Razgovor vodi: GILLES ANQUETIL
Preveo: Milan Soklić

filozofija i znanost kao literatura?

jürgen habermas

Fikcija koja samu sebe hoće prekoračiti pada pod zakone fikcije. Ono što je Calvino htio pokazati romanom morao je prikazati u njemu: naime prelaže-nje romana u život, insceniranje života kao lektire.

I

Pravnici kao Savigny, povjesničari kao Burckhardt, psiho-lozi kao Freud, filozofi kao Adorno bili su ujedno i zna-čajni spisatelji. Svake godine jedna njemačka akademija za jezik i književnost dodjeljuje nagradu za znanstvenu prozu. Kant i Hegel ne bi mogli primereno izraziti svoje misli a da naslijedenom jeziku svoje struke nisu podarili potpuno novi lik. U filozofiji u znanostima o čovjeku propozicionalna sadržina iskaza može se još manje odvojiti od retoričke forme svog prikaza nego u fizici. A čak i ovdje (kao što je pokazala Mary Hese), teorija nije slobodna od metafora pomoću kojih se moraju učiniti plauzibilnima novi modeli, novi načini vide-nja, novi problemski postavi (uz intuitivno posezanje za resur-sima predrasumjevanja uigranog u svakodnevnom jeziku). Nema ni jednog inovativnog raskida s već dokazanim oblicima znanja i znanstvenim uobičajenostima bez jezičke inovacije: ta stvar je lišena gotovo svake kontroverze.

Freud je bio takođe veliki pisac. Kada to kažemo, ne mislimo naravno da se njegov znanstvenički genij iscrpljuje u jezično-stvaralačkoj snazi njegove besprekorne proze. Nije ga do otkrića novog kontinenta dovela njegova eminentna spisa-teljska potencija nego daleko prije njegov neopterećeni klinič-ki pogled, spekulativna snaga, osjetljivost i neustrašivost u skeptičkom ophođenju sa samim sobom, persisterencija, znati-želja — dakle vrline produktivnog znanstvenika. Nitko ne drži ne primjerenim da se Freudovi tekstovi promatraju i kao lite-ratura-no dali su oni samo to i dali su to u prvom redu? Sve donedavno bili samo sigurni u odgovor, ali sad se gomilaju glasovi s protupitanjima. Da li je usmjerenost na pitanja istine doista dostatan kriterij za dosadašnje razgraničavanje znanosti i literature? Utjecajna škola dekonstruktivizma dovodi u pitanje uobičajena razlikovanja rodova. Kasni Heidegger je

još razlikovao između mislilaca i pjesnika, no tekstove Anaxi-mandra i Aristotela nije tretirao ništa drugačije nego Horder-linove ili Traklove. Paul de Man čita Rousseaua jednako kao Prousta i Rilkea, Derrida obraduje Husserla i Saussurela jed-nako kao Artauda. Nije li iluzija verovati da se Freudovi ili Jo-ceovi tekstovi daju svrstati prema značajkama koje ih u neku ruku iznutra obilježavaju s jedne strane kao teoriju i s druge kao fikciju?

U našim novinama i kulturnim časopisima te dvije stva-ri se još i uvek razdvajaju — stručna knjiga i literatura. Postoje različite rubrike: prvo fikcija, zatim potraga za istinom, ispred toga proizvodi pjesnika i spisatelja, iza njih djela filozofa, i znanstvenika (ukoliko pobuđuju opće zanimanje). Demonstra-cija toga je bila kad je Frankfurter ALLgemeine Zeitung prvu stranicu literarnog priloga posvetila knjizi jednog filozofa, i to ne nekoj od njegovih sjajnih duhovno-povjesnih studija, nego jednoj priručnoj zbirci refleksija i zapisa. Recenzent se i nije dugo nećkao da objasni tu demonstraciju: »Morat ćemo ubudu-će, kad budemo govorili o vodećim spisateljima ove zemlje, spominjati i ime Blumenberg. On skuplja glose, anegdote, filo-zofske priče, ukratko: još trajnuće povjesti svjetsko-historijskog deziluzioniranja koje se u svojim najboljim djelovima daju us-porediti s paradoksalnim esejima Jorge Luisa Borgesa.«¹ Ono što mene² zanima, nije vrednovanje izrečeno punim ustima već likvidacija rodne razlike. Tekst u zaglavlju je to već bio su-gerirao a autor se povjeravao »neodređenosti roda kojem bi pripao njego tekst«.

Tempora mutantur. Kad su se pred jednu generaciju po-javila Adornova Minima moralista, ni autor ni čitalac nisu imali probleme s književnim rodom. To što jedan značajni filo-zof, ujedno sjajan spisatelj, ovdje objavljuje svoje maksime i refleksije, nije recenzenta odvratilo od preporuke da se ta zbirka aforizama čita kao neko temeljno filozofsko delo. Nitko